

Fasismien ja populismin lumo

Kari Kallioniemi, Kimi Kärki ja Aila Mustamo

Suomalainen fasismi on viime vuosina ollut laajan keskustelun ja tutkimuksen kohteena (mm. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016; Kotonen 2018; Swanström 2018), ja sen yhteydet sotien perintöön, kansallisuusaatteeseen ja populismin ääri-ilmiöihin ovat olleet paljon esillä. Tutkimus ja keskustelu on kuitenkin pääasiassa kiinnittynyt poliittiseen ja yleiseen historiaan. Tämän teemanumeron tarkoituksena on keskittyä suomalaisen fasismien ja populismin kulttuuriseen perintöön ja erityisesti sen affektiivisuuteen.

Fasistisen materiaalin kierrätys on synnyttänyt tunnelmaston, jossa isänmaallisuuden, patriotismin, fasismien ja kansallisuusaatteen moninaisia ilmenemismuotoja on vaikea erottaa toisistaan. Millaisissa aineistoissa tämä perintö on näkynyt ja millaisten affektiivisten strategioiden avulla se on pyrkinyt vaikuttamaan vastaanottajiin? Suomi ei ole tässä suhteessa tyhjiössä; Ukrainassa käytävä Venäjän aloittama sota, eri puolilla Eurooppaa nousevat fasistiset ja populistiset liikkeet sekä Yhdysvaltojen syvä jakautuminen tuottavat aineksia myös kulttuurin kentällä käytäviin debatteihin ja odottamattomiin lumon ilmenemismuotoihin.

Erityisesti natsismin pimeä perintö eurooppalaisessa kulttuurissa ansaitsee edelleen kulttuurista purkamista, niin yleistä siihen liittyvän estetiikan kierrättäminen on. Ja mitä voimme tässä yhteydessä sanoa Ian Garnerin tuoreen teoksen *Z-sukupolvi, Venäjän fasistiset nuoriso- ja lapsisotilaat* (2024) esittämästä kuvauksesta, jossa Venäjän sotapropagandan hurmaamat nuoret levittävät natsien propagandan ylittävää verenhimoista ja salaliittoteorioihin perustuvaa propagandaa Venäjän Facebookissa eli VK:ssa. Valkoiseen tai äärinationalistiseen ylivaltaan liittyvät fantasiat ovat läsnä kulttuurissamme monella tavalla, samoin kuin joukkokohtauksiin, speaktaakkeleihin ja mahtipontisuuteen liittyvä ylevöittäminen ja lumo. Tämä näkyy erityisellä tavalla populaarikulttuurin alueella. (Kallioniemi & Kärki 2019.)

Tämän teemanumeron tavoitteena on osaltaan tarkastella hankkeemme ”Fasismien lumo ja affektiivinen perintö suomalaisessa kulttuurissa” (Koneen Säätiö, 2021–2025, ks. Kärki 2021) hahmottelemaa toisen maailmansodan jälkeistä tunneilmastoa, jossa fasismien ja populismin kautta päästään suomalaisuuden kipupisteisiin käsiksi. Käsitteellisesti pyrimme laajentamaan tarkastelumme myös tähän päivään, populaarikulttuurin ja digitaalisen kulttuurin alueelle sekä keskusteluihin suomalaisuuden uudelleenmäärittelystä globaalin valtapelin pyörteissä. Tähän epävarmuuden ajan heilahtelevaan tunneilmastoon myös ääriliikkeet pyrkivät iskemään propagandallaan. Hankkeemme tarkoituksena on luoda kriittinen malli suomalaisen fasismien affektiivisen perinnön analysointiin.

Tähän liittyen pyrimme analysoimaan ja syventämään käsitystä siitä, mitä suomalaisen fasismien kulttuurinen perintö on ja miten se on näkynyt osana sodan jälkeistä aikaa. Rajanveto korkean ja populaarikulttuurin välillä on tässä yhteydessä usein hämärä, koska aineiston – esimerkiksi isänmaallisten laulujen (Mustamo 2022) – kierrätys ja osin populistinen eksploitaatio on jo pitkään jatkunut sosiaalisen median ja digitaalisen mediakulttuurin yhteydessä.

Fasismi on hankkeessamme ja myös tässä teemanumerossa kattotermi, joka pitää sisällään laajan kirjon erilaisia 1900- ja 2000-lukujen äärinationalistisia ja autoritäärisiä liikkeitä Euroopassa ja Suomessa (Kunnas 2014). Roger Griffinin (1995) mukaan fasismi ”kattaa poliittiset ideologiat, joiden myytien ytimessä ja variaatioissa on populistinen usko kansakunnan uudelleensyntymiseen”. Täten sen viihätyksensä perustuu kansallisen vallankumouksen ajatukseen: ei pelkästään politiikassa, vaan myös kulttuurissa ja taiteessa. Vedoten kulttuurin rappioon, fasismi esittää itsensä ratkaisuna tälle dekadensille ja kykenevänä ”puhdistamaan” kulttuurin. Luodessaan omat määritelmänsä oikealle taiteelle, kulttuurille ja kansakunnan historialle, se luo myös puitteet tämän perinnön ristiriitaiselle affektiivisuudelle.

Populismi on monin tavoin kytkeytynyt tähän liikehdintään tai on fasismien eräänlainen esiaste. Se on yritys tai retorinen tapa tehdä yleisestä tai banaalista nationalismista osa kansan tahtoa – usein tässä on kuitenkin enemmän kyse kansan kiihotuksesta kuin sen toiveiden kuuntelemisesta.

Hankkeemme piirissä olemme tarkastelleet näitä fasismien esteettisiä ja affektiivisia kytköksiä kulttuurihistoriallisesti. Tähän teemanumeroon kirjoittaneiden dosentti Kari Kallioniemen ja FT Aila Mustamon tutkimusaiheiden lisäksi hankkeessa tutkitaan suomalaisen fasismiin liittyvää esoteriaa ja huumorin avulla tuotettavaa antifasismia (hankkeen johtaja, dosentti Kimi Kärki), Yrjö von Grön-

hagenin yhteistyötä kansallissosialistisen Ahnenerbe-insituutin kanssa ja siihen liittynyttä karjalaisen kansanperinteen keräämistä (dosentti Petri Kuljuntausta), *Kiehumispiste*-dokumenttia (FT Anna-Elena Pääkkölä) ja Yrjö Kilpisen toisen maailmansodan jälkeistä mainetta kansallis-isänmaallisena säveltäjänä (FM Susanna Waldén-Antikainen).

Hankkeessa on myös työn alla oleva taiteellinen osuus, jossa tutkitaan fasismin lumoa ja kokonaistaideteoksen ideaa multimodaalisesti, ennen kaikkea teatteritaiteen keinoin. Teossarjan nimi on *He sanoivat: rajat kiinni*. Käsikirjoituksen ja ohjauksen tekee teatteriohjaaja Fiikka Forsman ja mukana teoksessa ovat näyttelijät Anu Almagro, Volodymyr Andrushchak, Paul Olin, Terhi Suorlahti sekä Antti Silvennoinen. Pukusuunnittelusta vastaa Jaana Kurttila ja valosuunnittelusta Eero Erkamo. Teoksessa on myös äänitaiteilijana tunnetun Petri Kuljuntaustan säveltämää musiikkia, jota toteuttamassa on ollut Turun Syntetisaattoriseuran oopperaorkesteri. Toistaiseksi teoksen osia on avattu yleisölle esityssarjana Turussa Tehdas Teatterissa, tiedettä ja taidetta yhdistävällä Aboagora-festivaalilla ja Tampereen Työväen Teatterissa. Teoksen musiikkia on esitetty lisäksi Akusmata Polyphonic -festivaalilla Helsingissä ja Sparkling Sound -festivaalilla Kööpenhaminassa. Hankkeen taiteellinen osio pyrkii myös havainnollistamaan, miten fasismin ja kansallisuusaatteen erilaiset merkitykset pakenevat digitaalisessa maailmankylässä niiden alkuperäisiä yhteyksiä. Suomi ei kuitenkaan ole irti globaalista maailmankylästä, fasismin kuvaston toisteinen kierrätys sisältää paljon jaettua ja ylijärjättyä aineistoa. Fasismin loputon parodiointi on osaltaan johtanut vähättelevän humoristiseen suhtautumiseen sen ideologiaa kohtaan, ja toisaalta moraaliseen kauhisteluun tai lumoutumiseen sen tarjoamasta spektaakkelista ja fantasiasta. Pyrimme avaamaan tätä kautta syntyneitä affektiivista ristiriitaa ja sen yhteyttä nykypäivään.

Kulttuurintutkimuksen tämän numeron artikkelit kiinnittyvät kuitenkin erityisesti siihen, miten suomalaisen kansallisuusaatteen, sotien ja kylmän sodan ajan ristiriitainen sekä osin traumaattinen perintö nousi uudella tapaa esiin Neuvostoliiton hajoamisen ja Suomen EU-jäsenyyden jälkeen esiin. Lisääntynyt sosiaalitaloudellinen eriarvoistuminen, globalisaatio ja maahanmuutto ovat 2000-luvulla vahvistaneet uskallisia reaktioita, jotka ovat aktivoineet äärikansallismielisiä liikkeitä. Monessa maassa fasismit puhuvat ovat myös valuneet valtaviiran poliittiseen debattiin. Samalla fasismin perintö on tullut osaksi viihdeteollisuutta (Rosenfeld 2015) ja digitaalista kulttuuria, joka on osaltaan

ruokkinut affektiivista ristiriitaisuutta. Fasismien lumolla ja tutkijiemme aineistojen ristiriitaisella affektiperinnöllä on tässä yhteydessä tärkeä rooli.

Fasismien estetiikkaa ja viehätystä on aiemmin tutkittu laajalti kansainvälisessä (populaari)kulttuurissa (ks. esim. Kingsepp 2008; Abbenhuis & Buttsworth 2010; Kärki 2011; Kärki 2013; Kallioniemi & Kärki 2019; Kallioniemi & Kärki 2021; Kärki 2023). Erityisesti keskittyminen eksploitaatioon ja parodiseen kierrätykseen on ollut tällöin esillä (Rosenfeld 2015). Kuvaava esimerkki on italialaisen ohjaajan Luchino Viscontin elokuva *Kadotetut* (*The Damned*, 1969), jonka antifasistiseksi varoitukseksi tarkoitettu eepinen kuvaus saksalaisen teollisuussuvun joutumisesta natsien palvelukseen ja haltioituminen ”komeista vaaleahiuksisista nuorista miehistä sadismia uhoavissa univormuissaan” (Bacon 1992, 186–195, ks. myös Sontag 1975) toimi inspiraation lähteenä kaikenlaista natsismin seksuaalista dekadenssia kuvaavalle 1970-luvun eksploitaatioelokuvalle.

Vaikka nämä elokuvat pyörivät myös suomalaisissa teattereissa 1970-luvulla, fasistisen kuvaston kytkeytyminen suomalaiseen todellisuuteen näkyi enemmän Kalervo Palsan sarjakuvissa, jotka kytkeytyivät taiteen avantgarden nimissä toisen maailmansodan heroiset fantasiat (esimerkiksi *Korkeajännitys*-sarjakuvat) ja fasismien eksploitaatiivisen potentiaalin yhteen. Yhteys lähihistorian suomalaisten uusnatsi-skinheadien pilottitakki- ja maihinnousukenäestetiikkaan kulkee myös englantilaisen nuorisokulttuurin kautta ja Pohjoismaisen Vastarintaliikkeen skandinaavisesta mytologiasta on yhteytensä angloamerikkalaisen metallimusiikin muodostumiseen osaksi globaalia populaarikulttuuria. Suomalaisen fasismien ja äärioikeistolaisuuden erityispiirteet ovat nykypäivänä kytkeytyneet osaksi globaalia kulttuurien kohtaamisia. Kiinnostavalla tavalla Jalmary Helanderin tuoreen elokuvan *Sisu* (2023) voi liittää osaksi perintöä, jossa eksploitaation rajoilla kulkeva fasistinen väkivaltafantasiakuvasto kohottaa antifasistisen, omalla tavallaan kansallismielisen, suomalaisheeroksen.

Valitettavasti erityisesti näitä elokuvia käsittelevää artikkelia ei päätynyt tähän teemanumeroon. Sen sijaan numeron keskiöön nousevat populaarimusiikki ja internet-meemit, molemmat kahden artikkelin voimin. Suomalaisessa kontekstissa nämä valitut teema-alueet valottavat niin fasistisen estetiikan affektiivista ylijärjaisuutta kuin kansallisia erityispiirteitä.

LÄHTEET

- Abbenhuis, Maartje & Buttsworth, Sara (toim.) (2010) *Monsters in the Mirror: Representations of Nazism in Post-War Popular Culture*. Santa Barbara: Praeger Pub Text.
- Bacon, Henry (1992) *Tiikerikissan aika. Luchino Viscontin elämä ja elokuvat*. Helsinki: VAPK-kustannus ja Suomen elokuva-arkisto.
- Garner, Ian (2024) *Z-sukupolvi, Venäjän fasisetiset nuoriso- ja lapsisotilaat*. Suom. Kyösti Karvonen. [Z Generation: Into the Heart of Russia's Fascist Youth]. Jyväskylä: Docendo.
- Griffin, Roger (1995) *Fascism*. Oxford: Oxford University Press.
- Kallioniemi, Kari & Kärki, Kimi (2019) Populaarikulttuurin estetisoima ja normalisoima natsismi. *Lähikuva* 32(1), 67–71.
- Kallioniemi, Kari & Kärki, Kimi (2021) Viihdettä vai valistusta? – Fasisetiset ja äärikonservatiiviset vaihtoehtohistoriat 2010-luvun televisioviitteessä ja uuspopulistisessa ruohonjuuritason politiikassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 445–456.
- Kingsepp, Eva (2008) *Nazityskland i populärkulturen: Minne, myt, medier*. Väitöskirja. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kotonen, Tommi (2018) *Politiikan juoksuhaudat. Äärioikeistolaiset liikkeet Suomessa kylmän sodan aikana*. Jyväskylä: Atena.
- Kunnas, Tarmo (2014) *Fasismien lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana*. Jyväskylä: Atena.
- Kärki, Kimi (2011) Mediaspektaakkeli tähteyksilmionä. Mahtipontisuuden estetiikka olympialaisten avajaisissa Berliinissä 1936 ja Torinossa 2006. *Kulttuurintutkimus* 28(3), 43–56.
- Kärki, Kimi (2013) Kallionpala-amuletteja ja palavia kirkkoja. Varg Vikernes ja norjalainen black metal -alakuulttuuri. Teoksessa Juri Nummelin (toim.) *Misanthropian historia*. Turku: Kustannusosakeyhtiö Savukeidas, 259–275.
- Kärki, Kimi (2021) Blogisarja: Fasismien lumo ja pimeä perintö. Suomen Historiallinen Seura 9.11.2021. <http://www.hist-seura.fi/blogisarja-fasismien-lumo-ja-pimea-perinto-kimi-karki/> (Tarkistettu helmikuussa 2024)
- Kärki, Kimi (2023) Populaarimusiikki, audiovisuaalinen estetiikka ja natsismin lumo. *WiderScreen* 26(1).
- Mustamo, Aila (2022) ”Ylös veljet valkoiset!” – Sisällissodan valkoisten laulujen historiapolitiikka YouTube-videoiden kommentteissa. *Kulttuurintutkimus* 39(1), 18–35.
- Rosenfeld, Gavriel D. (2015) *Hi Hitler! How the Nazi Past is Being Normalized in Contemporary Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko & Roselius Aapo (2016) *Suomalaiset fasisetit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Sontag, Susan (1975) Fascinating Fascism. *The New York Review of Books* Feb 6, 305–325.
- Swanström, André (2018) *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Jyväskylä: Atena.

FT **Kimi Kärki** on turkulainen kulttuurihistorioitsija, joka toimii lehtorina Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa (kulttuurinen musiikintutkimus) ja on kulttuuriperinnön tutkimuksen dosentti Turun yliopistossa sekä alue- ja kulttuurintutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa. Hän on tutkinut erityisesti populaarimusiikin historiaa, kuviteltuja tulevaisuuksia sekä totalitaristisia audiovisuaalisia spektaakkeleita.

Dosentti **Kari Kallioniemen** ja FT **Aila Mustamon** esittelyt löytyvät heidän artikkeleidensa yhteydestä.